

ԻՇԽԱՆՈՒՇԻ ՄԱՐԻԱՄ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ՀՈՒՇԵՐԸ ԲԵԳԼԱՐ ԱՄԻՐՋԱՆՅԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

ԳՈՒ ՍԱԼՆԱԶԱՐՅԱՆ

Սույն հոդվածում ներկայացված է հայ մշակութային գործիչ, Ամենայն հայոց բանաստեղծ Հովհաննես Թումանյանի մեկենաս, Թիֆլիսում 1902 թ-ին Գ. Սունդուկյանի հետ Հայոց դրամատիկական ընկերության հիմնադիր, հայ գրողներին մշտապես նյութական օժանդակություն ցուցաբերած Մարիամ Թումանյանի (ծնյալ՝ Դուլխանյան, 1870-1945) հուշերը 19-րդ դարի վերջի և 20-րդ դարի սկզբի հայ կատարողական արվեստի փայլուն ներկայացուցիչ, երգիչ (բարիտոն), Պետերբուրգի և Միլանի կոնսերվատորիաների շրջանավարտ, Մոսկվայի մեծ (1895-1903), Թիֆլիսի արքունական թատրոնների (1903-1904), Պետերբուրգի ժողովրդական տան օպերայի (1904-1916) մենակատար Բեգլար Ամիրջանի (Ամիրջանյան, 1868-1935) մասին:

Հուշագրում Մ. Թումանյանը մեջբերում է ինչպես տեղի, այնպես էլ արտասահմանյան լրագրերից և ամսագրերից հոդվածներ և ռեցենզիաներ Բ. Ամիրջանի ելույթների մասին, ինչպես նաև իր սեփական հիշողությունները:

Բանալի բառեր – Մարիամ Թումանյան, Բեգլար Ամիրջան, Թիֆլիս, հուշագիր

МЕМУАРЫ КНЯГИНИ МАРИАМ ТУМАНЯН О БЕГЛАРЕ АМИРДЖАНЕ

Гор Салназарян

В данной статье представлены мемуары армянского деятеля искусств, мецената армянского поэта Оганеса Туманяна, сооснователя армянского драматического сообщества в Тифлисе (1902), покровители многих армянских писателей, княгини Мариам Туманян (урождённая Долуханян, 1870-1945) об армянском оперном певце, выпускнике Петербургской и Миланской консерваторий, солисте Большого (1895-1903), Тифлисского императорского (1903-1904), Петербургского оперного (1904-1916) театров, блестящим представителе армянского исполнительского искусства конца 19-ого начало 20-ого века, баритоне Бегларе Амирджане (Амирджанян, 1868-1935).

В своих мемуарах М. Туманян пишет о своих личных воспоминаниях, а также цитирует статьи и рецензии не только местных, но и иностранных газет.

Ключевые слова – Мариам Туманян, Беглар Амирджанян, Тифлис, мемуары

REMINISCENCES OF PRINCESS MARIAM TUMANYAN ABOUT BEGLAR AMIRDJAN

GOR SALNAZARYAN

In this article we introduce reminiscences of Mariam Tumanyan (maiden name Dolukhanyan, 1870-1945) , an Armenian cultural figure, patron of Armenian poet Hovhannes Tumanyan, one of the founders of the Armenian dramatic fellowship in 1902 in Tiflis, about Armenian opera singer, baritone, Beglar Amirjanyan, who was the solist of Bolshoi Theatre (1895-1903), Tiflis Imperial theatre (1903-1904) and Saint Petersburg opera theatre (1904-1916). In her Reminiscences Mariam Tumanyan cites articles from not only local, but also foreign journals and magazines She also mentions very valuable memories of her own. Key words – Mariam Tumanyan, Beglar Amirdjan, Tiflis, reminiscences

ԻՇԽԱՆՈՒՎԻ ՄԱՐԻԱՄ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ՀՈՒՇԵՐԸ
ԲԵԳԼԱՐ ԱՄԻՐՋԱՆՅԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

ԳՈՌ՝ ՍԱԼՆԱԶԱՐՅԱՆ

Իշխանուհի Մարիամ Թումանյանը (Մարիա Մարկովնա Թումանովա, ծնյալ՝ Դոլովսանյան, 1870-1945, կոմպոզիտոր Ալեքսանդր Դոլովսանյանի հորաքույրը) պատմությունից մեզ հայտնի այն եզակի հայ կանանցից է, ով իր ապրած կյանքով և ծավալած գործունեությամբ անփոխարինելի դեր է խաղացել հայ, վրաց և այլ ազգերի թե՛ մշակույթում և թե՛ կենցաղում:

Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանի Մարիամ Թումանյանի ֆոնդում է գտնվում «Իմ համառոտ կենսագրությունը և իմ հիշողությունները» հուշագրությունը, որը մեզ մանրամասն տեղեկություններ է տալիս ոչ միայն Մ.Թումանյանի գործունեության, այլև 19-րդ դարավերջի և 20-րդ դարասկզբի կովկասահայ հասարակական-մշակութային կյանքի, Ռուսաստանում 1905-1920 թթ. տեղի ունեցած իրադարձությունների վերաբերյալ¹:

Բացառիկ է Մարիամ Թումանյանի՝ որպես Ամենայն հայոց բանաստեղծ Հովհաննես Թումանյանի մեկենասի, դերը հայ գրականության և, առհասարակ, մշակույթի պատմության մեջ: Ոչ ոք չի կարող ասել, թե ինչպես կդասավորվեր մեծն բանաստեղծի կյանքը, եթե նրա կողքին չլիներ Մարիա Մարկովնան, նրան քաջալերողն ու նրա մեծությունն առաջին իսկ հայացքից բացահայտողը: Իշխանուհի Թումանյանի նյութական օժանդակությամբ են տպագրվել բանաստեղծի մի շարք գրքեր, նա է Թումանյանին օգնել մեկնել բուժման և ճանապարհորդել դեպի Անի, որտեղ էլ ծնվել են Թումանյանի անմահ գործերից «Փարվանա» բալլադը և «Թմբկաբերդի առումը»²:

Վրացացած հայ իշխանական ընտանիքի զավակ, հրապարակախոս, թատերական-հանրային գործիչ Գեորգի Թումանովի հետ վաղ հասակում ամուսնությունը չխանգարեց Մարիամ Թումանյանին մոտ մնալ հայ իրականությանը,

¹ Տե՛ս ԳԱԹ, Մարիամ Թումանյանի ֆոնդ, թիվ 1:

² Տե՛ս Մարիամ Թումանյան, Իմ համառոտ կենսագրությունը և իմ հիշողությունները, Երևան, ԳԱԹ հրատ., 2003, 121-122 էջ:

ընդհակառակը, տեսնելով իր ամուսնու ուժացած ընտանիքը, նա է՛լ ավելի նվիրվեց հայապահպանությանն ու հայ ժողովրդին:

Երեք տասնամյակ տևած իր հասարակական գործունեության և ամբողջ կյանքի ընթացքում չափազանց եռանդուն, ակտիվ, անհանգիստ ու համարձակ Մարիամ Թումանյանի կյանքի կարգախոսն էր. «Պետք է կյանքդ այնպես ապրես, որ քեզնից հիշատակ մնա, որ իզուր չես ապրել աշխարհում»³:

Իշխանուհին իր կյանքի նպատակն է համարել անխոնջ հասարակական գործունեությունը և շատ անգամ հակառակվել ծնողների կամքին: «Իմ համառոտ կենսագրությունը և իմ հիշողությունները» հուշագրում նա նշում է, որ եթե չլիներ հասարակական գործունեությունը, նա ավելի կհիվանդանար, և որ ինքն իրեն ավելի լավ էր զգում ժողովների ժամանակ և գործի մեջ, քան՝ հյուր կամ թատրոն գնալիս⁴:

1885-1896 թթ. համիդյան կոտորածների ժամանակ Մարիամ Թումանյանն իր սեփական միջոցներով գորգագործարան է հիմնել գաղթականների համար: Գոլիցինյան ռեժիմի ժամանակ, երբ կասեցվել էր հայության մշակութային շարժումը, նա իր եռանդով կարողացել է կրկին ձեռք բերել հասարակական կազմակերպությունների գործունեության թույլտվություն: Նրա ջանքերով կազմակերպված հայերեն սիրողական ներկայացումներին մասնակցել են հայ ունևոր ընտանիքների զավակներ, որոնց մեծ մասը մինչ այդ անհաղորդ էր հայոց լեզվին: Նա մի շարք բարեգործական միությունների անդամ էր, «Հայուհայ» բարեգործական միության հիմնադիրը և նախագահը, անդամակցել է 10-ից ավել պարբերականների:

«Իմ համառոտ կենսագրությունը և իմ հիշողությունները» հուշագրությունից բացի Մարիամ Թումանյանի ֆոնդում կան նաև տարբեր գործիչների վերաբերյալ հայերեն և ռուսերեն լեզուներով գրված հուշագրություններ: Դրանցից է 19-րդ դարի վերջի և 20-րդ դարի սկզբի հայ կատարողական արվեստի փայլուն ներկայացուցիչ, երգիչ (բարիտոն),

³ Տե՛ս Մարիամ Թումանյան, Իմ համառոտ կենսագրությունը և իմ հիշողությունները, Երևան, ԳԱԹ հրատ., 2003, էջ 337 :

⁴ Տե՛ս Մարիամ Թումանյան, Իմ համառոտ կենսագրությունը և իմ հիշողությունները, Երևան, ԳԱԹ հրատ., 2003. էջ 6 :

Պետերբուրգի և Միլանի կոնսերվատորիաների շրջանավարտ, Մոսկվայի մեծ (1895-1903), Թիֆլիսի արքունական թատրոնների (1903-1904), Պետերբուրգի ժողովրդական տան օպերայի (1904-1916) մենակատար Բեգլար Ամիրջանի (Ամիրջանյան, 1868-1935) մասին հուշագրությունը:

Բ. Ամիրջանի մասին հուշերը Մ. Թումանյանը գրել է 1941 թ. հունվարի 25-ին, Թիֆլիսում: 37 մեքենագիր էջից բաղկացած, դեռևս անտիպ հուշագրության հիմքում Բեգլար Ամիրջանի անտիպ ինքնակենսագրությունն է, որը պահպանվում է Ե.Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանում, Բ.Ամիրջանի անձնական ֆոնդում:

Ուսումնասիրելով Մ. Թումանյանի Ամիրջանի մասին հուշագիրը՝ կարող ենք փաստել, որ հայ օպերային երգչի կենսագրական փաստերը իշխանուհին լրացնում է շատ արժեքավոր անձնական հիշողություններով և մեջբերումներով ինչպես տեղի, այնպես էլ արտասահմանյան պարբերականներում տպագրված ռեցենզիաներից և հոդվածներից:

Այսպես, Բ. Ամիրջանը 1891թ. ընդունվում է Միլանի կոնսերվատորիա: Այս առիթով իշխանուհին մեջբերում է 1891թ.-ի հոկտեմբերի վերջերին «Նովոստի» ռուսական լրագրից. «Պետերբուրգի Կոնսերվատորիայի նախկին աշակերտ Բեգլար Ամիրջանյանցը, որն ունի աչքի ընկնող ուժ և տեմբրի գեղեցկությանն տեսակետից բարիտոնի ձայն, այս օրերին ընդունված է Միլանի կոնսերվատորիան՝ իբրև կոնկուրսի քննություններին առաջին թեկնածուն: Իտալիայում հայտնի երգեցողության պրոֆեսոր Ռոնկոնին⁵ նախագուշակում է փայլուն ապագա երիտասարդ երգչին»⁶:

Ի դեպ՝ 1890-91 թթ. Իտալիայում սովորում էին մի շարք հայ երիտասարդներ՝ Արշակ Կոստանյանը, Ներսես Շահլամյանը, Մակար Վարդիկյանը, Ծովակը, Կորգանովա քույրերը, Բեգլար Ամիրջանն ու Նադեժդա Պապայանը: Մ. Թումանյանը «Հայկական գաղութ» է անվանում հայ տաղանդաշատ երիտասարդներին, որոնք

⁵ Խոսքը հավանաբար իտալացի օպերային երգիչ, բաս-բարիտոն, մանկավարժ Սեբաստիանո Ռոնկոնիի (1814-1900) մասին է:

⁶ Տե՛ս ԳԱԹ, երաժշտական բաժին, Բ.Ամիրջանի ֆ., Մ. Թումանյանի հուշերը Ամիրջանի մասին, N 27:

հաճախ էին հավաքվում միասին և այդքան ծանր չէին տանում հայրենիքից հեռու լինելու փաստը⁷:

Բ. Ամիրջանի մասին Մ. Թումանյանի հիշողություններում գտնում ենք նաև Ամիրջանի դերյուտային՝ «Ֆաուստ» ներկայացման մասին իտալական «Bivista Teatrale Melodramatika» և «Cazzetino» լրագիրներից հոդվածներ⁸: Մասնավորապես, որ ներկայացումը կատարյալ հաջողությամբ է անցել, և շատ բարձր են գնահատվել Ամիրջանի թե՛ ձայնային տվյալները, և թե՛ դերասանական վարպետությունը:

Բ. Ամիրջանն իր ինքնակենսագրության մեջ Պետերբուրգի ժողովրդական տան օպերային թատրոնում աշխատելու տարիների վերաբերյալ, բացի նրանից, որ այնտեղ աշխատել է 12 տարի, ոչ մի ուրիշ տեղեկություն չի հայտնում: Իսկ ահա Մ. Թումանյանը բավականին ծավալուն է ներկայացնում այդ ժամանակաշրջանը:

Իշխանուհու հուշագրից մեկ այլ բացահայտումն էլ այն է, որ Պետերբուրգի ժողովրդական տան օպերային թատրոնում երգելուց բացի Ամիրջանն երգել է նաև ռուսական խոշոր քաղաքների օպերային թատրոններում և բազմաթիվ, այդ թվում՝ բարեգործական, համերգներում⁹: Թումանյանն անձամբ առիթներ է ունեցել հրավիրելու Բ. Ամիրջանին տարբեր երեկոյթների, և վերջինս, առանց որևէ վարձատրության, երգել է ոչ միայն խոստացված 2-3 երգերը, այլև ծրագրից դուրս՝ հանդիսատեսի պահանջով, այլ երգեր՝ այդ թվում՝ արիաներ տարբեր օպերաներից¹⁰:

Համերգներ կազմակերպել է նաև Բ. Ամիրջանը: Այսպես, 1909 թ. օգոստոսի 13-ին Թիֆլիսի Ջուրալովի անվան ժողովրդական տանը Ամիրջանի կազմակերպած

⁷ Տե՛ս ԳԱԹ, երաժշտական բաժին, Բ.Ամիրջանի ֆ., Մ. Թումանյանի հուշերը Ամիրջանի մասին, N 27:

⁸ Նկատենք, որ Գունոյի «Ֆաուստ» օպերայում տեղի ունեցավ հայ մեկ այլ տաղանդավոր երգչի՝ Արմենակ Շահմուրադյանի օպերային դերյուտը Փարիզի աշխարհահռչակ Grand-Opéra-ի բեմում, 1911-ի հունվարի 27-ին՝ Ֆաուստի դերերգով: Grand-Opéra-ի մենակատար Ա.Շահմուրադյանը դառնում է Grand-Opéra-ի բեմում հանդես եկած առաջին հայ երգիչը (տե՛ս Արմենակ Շահմուրադյան – Աննա Ասատրյան, Նշանավոր ճեմարանականներ, - պրակ Բ. - էջմիածին: Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2009. - 504 էջ+1 ներդիր):

⁹ Բարեգործական համերգներ հոգուտ տարբեր ուսումնական հաստատություններում սովորող կարիքավոր աշակերտների և ուսանողների, Անդրկովկասի աղքատ աղրբեջանցիների, Պետերբուրգի հայ ուսանողների, ռուս-թուրքական պատերազմից տուժած հայ գաղթականների, կանանց առողջության պահպանման, առևտրային վարժարանի գրադարանի միջոցների ավելացման համար և այլն:

¹⁰ Տե՛ս ԳԱԹ, երաժշտական բաժին, Բ.Ամիրջանի ֆ., Մ. Թումանյանի հուշերը Ամիրջանի մասին, N 27:

համերգին մասնակցել են ոչ միայն պրոֆեսիոնալ, այլ նաև՝ սիրողական երգիչներ: Այդ համերգի մասին «Հորիզոն» օրաթերթը գրել է, որ Ամիրջանի անունը շատ լայն հանդիսատես էր հրավիրել թատրոն և ներկա էր հայ, վրաց և ռուս բարձրաշխարհկ հասարակությունը: Առանձին ուշադրության են արժանացել Բ.Ամիրջանի կատարմամբ Գ. Ա. Լիշինի «Она хохотала» բալլադն ու Ալ. Սպենդիարյանի «Ա՛յ վարդ» ռոմանսը, ինչպես նաև Անտ. Ռուբինշտեյնի «Դևը» օպերայից Դևի առաջին՝ «Մի լար զավակս», ռոմանսը՝ հայերեն: Թերթը փաստում է, որ ոչ միայն վերը նշված, այլև բոլոր ստեղծագործություններն Ամիրջանը, հանդիսատեսի բուռն և չդադարող ծափահարությունների ուղեկցությամբ, առանց որևէ դժկամությամբ կրկնել է մինչև 4 անգամ¹¹:

Մ.Թումանյանի հուշերից տեղեկանում ենք, որ 1914 թ. հունվարի 22-ին մի խումբ հայ երգիչների նախաձեռնությամբ Մոսկվայի գերմանական ակումբում հայերեն բեմադրվել է Ա.Ռուբինշտեյնի «Դևը» օպերան, որտեղ Դևի դերերգը կատարել է Ամիրջանը:

Հայկական լրագրերից մեկում (Մարիամ Թումանյանին չի հաջողվել պարզել, թե որ լրագրում) Բ.Ամիրջանի մոսկովյան Դևի մասին կարդում ենք հետևյալը. «Իր արտաքինով պ. Ամիրջանը գեղեցիկ Դեմոն էր. բարձր հասակ, վայելչագեղ կազմվածք, դեմքի արտահայտիչ գծագրություն, որ այնքան նշանակություն ունի թե՛ մեծ թատրոնի բեմի վրա և թե՛ մանավանդ, Դեմոնի դերի համար: Գալով խաղին՝ ընդհանրապես լավ էր: Երգիչը բավական ազատ էր պահում իրեն բեմի վրա, երգում էր զգացմունքով և ճաշակով: Չպետք է մոռանալ, որ նա առաջին անգամ է բեմ դուրս գալիս այդ ծանր ու պատասխանատու դերում: Ուստի, շատ հասկանալի պետք է թվան նրա այն հուզումն ու շփոթությունը, որ նկատելի էին սկզբում: Սակայն, վերջին գործողության մեջ, նա մոռացնել տվեց իր բոլոր թերությունները:

---

¹¹ Տե՛ս «Հորիզոն», Թիֆլիս, N12, 15 օգոստոսի, 1909:

Մոսկվան շատ Դեմոններ է տեսել՝ Խոխլով, հոչակավոր բարիտոն Բատիստինի, Ակոտի, Պինիալոզա, բոլորն էլ երգել են այդ դերը, իսկ դրանցից առաջինը՝ Խոխլովը, ուղղակի այդ դերի ստեղծողն է համարվում, և մինչև այսօր էլ, չնայելով, որ էլ առաջվա ծայնը չունի, ավանդաբար վայելում է Մոսկվայի թատրոնական հասարակության ցերմ սերն ու համակրանքը:

Նշանավոր երգիչների այդ շարքը, որի հետ կապված են և՛ անցյալ, և՛ հայտնի անուններ, բավական ծանրացնում էր մեր երիտասարդ, նոր սկսող երգչի «մրցումը»: Սակայն, նա, եթե ոչ կատարյալ հաղթանակով, ապա պատվով դուրս եկավ այդ «մրցումից»¹²:

Մ. Թումանյանն Ամիրջանին ներկայացնում է որպես փայլուն օպերային երգչի, ում խաղացանկում կար ավելի քան 50 օպերա, որոնցից ամենանշանավորներն իշխանուհին հիշատակում է իր հուշերում՝

1. Աիդա	20. Պիկովայա Դամա
2. Աֆրիկանկա	21. Պեսն տորժեստովոյուշշեյ յուբվի
3. Ասկուլդովա Մոզիլա	22. Պայացը
4. Բորիս Գոդունով	23. Ջիոկոնդա
5. Բոգեմա	24. Սեվիլսկիյ Ցերիովնիկ
6. Բալ-մասկարադ	25. Սամսոն և Դալիլա
7. Գալկա	26. Տուշինցը
8. Գուգենոտներ	27. Տանգեյզեր
9. Դիմոն	28. Տրուբադուր
10. Դուբրովսկի	29. Տրավիատա
11. Եվգենի Օնեգին	30. Ռուսլան և Լյուդմիլա
12. Էրնանի	31. Ռոզնեդա
13. Լեոնգրին	32. Ռիզելյոտտո
14. Լակմե	35. Ռոմեո և Ջուլիետա
15. Կնյազ իգոր	34. Ցարսկայա Նեվեստա
16. Կուպեց Կալաշնիկով	35. Օպրիչնիկ
17. Կարմեն	36. Օթելլո
18. Մակկավեիներ	37. Ֆաուստ
	38. Ֆրադիավոլո

¹² Տե՛ս ԳԱԹ, երաժշտական բաժին, Բ.Ամիրջանի ֆ., Մ. Թումանյանի հուշերը Ամիրջանի մասին, N 27:

19. Չարեղեյկա

և մյուսներ¹³:

Ամիրջանը վայելում էր թե՛ հանդիսատեսի և թե՛ ժամանակակից արվեստագետների լիարժեք սերն ու հարգանքը: Հապացույց իր խոսքերի՝ իշխանուհին մեջքերում է Բ. Ամիրջանին ուղղված բազմաթիվ շնորհակալական գրություններ, ուղերձներ և նամակներ, որոնք Ամիրջանը ստացել էր ոչ միայն օպերային թատրոններում երգելիս, այլև այն բոլոր քաղաքներում, որտեղ ելույթներ է ունեցել: Մարիամ Թումանյանը իր հուշերում ներկայացնում է այդ քաղաքների՝ այբբենական կարգով դասավորված ցանկը.

1. Ալեքսանդրոպոլ	26. Կազան	51. Սամարա
2. Արխանգելսկ	27. Կուրսկ	52. Սարատով
3. Բաքու	28. Կրոնշտադ	53. Սիմֆերոպոլ
4. Բերդիանսկ	29. Կրասնոյարսկ	54. Սուխումի
5. Բլագովեշչինսկ	30. Կոզլով	55. Սիմբիրսկ
6. Բելոստոկ	31. Կովել	56. Սրետինսկ
7. Բրեստ	32. Կովնո	57. Վորոնեժ
8. Բերդիչե	33. Հաշտարխան	58. Վլադիկավկազ
9. Գրոզնո	34. Ղարս	59. Վիատկա
10. Իվինսկ	35. Մոսկվա	60. Վերխնի ուսինսկ
11. Եկատերինոգրադ	36. Մարիոպոլ	61. Վոլոգդա
12. Եկատերինոսլավ	37. Միտավա	62. Վիլնա
13. Եվպատորիա	38. Միլիտոպոլ	63. Տիֆլիս
14. Եսենտուկի	39. Նախիջևան	64. Տազանրոզ
15. Թեոդոսիա	40. Նի-նի նովգորոդ	65. Տոմսկ
16. Ժիտոմիր	41. Նովոկերկս	66. Տամբով
17. Իրկուտսկ	42. Նիկոլան	67. Տոչա
18. Լիբավա	43. Ներչինսկ	68. Ռիվել
19. Լյուբլին	44. Չիտա	69. Ռիգա
20. Խերսոն	45. Չելյաբինսկ	70. Ռոստով և այլն ¹⁴ :
21. Խաբարովսկ	46. Պետերբուրգ	
22. Կիսլովոդսկ	47. Պերմ	
23. Կիրդ	48. Պոլտավա	
	49. Պսկով	
	50. Սեվոստոպոլ	

¹³ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁴ Տե՛ս ԳԱԹ, երաժշտական բաժին, Բ.Ամիրջանի ֆ., Մ. Թումանյանի հուշերը Ամիրջանի մասին, N 27:

24. Կիւ

25. Կրեմենչուկ

Իշխանուհի Թումանյանի հուշերը Բ. Ամիրջանի մասին արժեքավոր են ոչ միայն նրանով, որ պարունակում են հայ բարիտոնի արժեքն ու մեծությունը փաստող բազմաթիվ ապացույցներ, այլև նրանով, որ մեզ են հաղորդում երգչի մասին անձնական տեղեկություններ: Մասնավորապես, Ամիրջանի միակ քույրն ամուսնացած էր Գանձակում, և Ամիրջանը հաճախ է հյուրընկալվում նրա տանը: Գանձակում էլ նա ծանոթանում է իր ապագա կնոջ՝ Մարիամ Ալեքսանդրյան Մելիքյանի հետ: 1907-ին նրանք ամուսնանում են: Ու թեև Բեգլարը և Մարիամը երեխաներ չեն ունեցել, սակայն, ինչպես պնդում է իշխանուհին, ապրել են սիրով և համերաշխությամբ ու Ամիրջանը մահացել է իր հավատարիմ կնոջ ձեռքերի վրա¹⁵:

Բ. Ամիրջանի եղբոր մասին տեղեկանում ենք հենց Ամիրջանի ինքնակենսագրությունից: 1912-ին Պետերբուրգի իր աշակերտների և երկրպագուների կողմից նվեր ստացած դաշնամուրը բարիտոնը ուղարկել է եղբորը՝ Թիֆլիս: Հենց այս դաշնամուրն էլ օգնել է նրան վաստակել ապրուստի միջոց Պետերբուրգի՝ իր տունը թալանելուց հետո:

Մարիամ Թումանյանի հուշերից տեղեկանում ենք նաև Բ.Ամիրջանի կյանքի վերջին տարիների մասին:

Բ.Ամիրջանի ինքնակենսագրությունից հայտնի է դառնում, որ 1932 թ. Վրաստանի գեղարվեստական ժողովը Բ. Ամիրջանին ընտրում է պատվավոր անդամ և միջնորդություն է հայտնում նրան անվանական թոշակ նշանակելու վերաբերյալ: Քանի որ անվանական թոշակառուները չպետք է ունենային ոչ մի աշխատանք, Ամիրջանը, հույս ունենալով որ գեղարվեստական ժողովի միջնորդությունը չի մերժվի, դուրս է գալիս երաժշտական դպրոցից, որտեղ աշխատում էր 1921-ից: Ցավոք, Ամիրջանը չի ստանում այդքան խոստացված անհատական թոշակը և միևնույն ժամանակ մնում է գործազուրկ: Ինքնակենսագրությունն Ամիրջանն ավարտում է հետևյալ տողերով. «Այժմ

---

¹⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

աշխատում են նորից դիմել զանազան բարձր վարչություններ, վաստակավոր արտիստի և անձնական կենսաթոշակի հարցով: Ինձ զգալով բավական առողջ ու ընդունակ աշխատելու՝ առաջարկել են ինձ պաշտոն տալ երաժշտական տեխնիկումում: Խոստացել են կատարել ցանկությունս: Հուսով եմ, որ մինչև սեպտեմբեր ամիսը ամեն ինչ վերջացած կլինի և ես հանգիստ սրտով և ապահովված կպատրաստեմ հայտնի երգչուհիներին ու երգիչներին, թե՛ վրաց և թե՛ հայ բեմի համար»¹⁶:

Ինչպես հետագայում գրում է Մ. Թումանյանը, Բ. Ամիրջանին մեծ ցավ էր պատճառում, որ իր դիմումներն ու խնդրանքները մնում էին անպատասխան: Երկու տարի ապարդյուն փորձերից հետո Բ. Ամիրջանն ուժասպառ է լինում և անկողին ընկնում: Բժիշկները հաստատում են, որ նրա հիվանդությունը հոգեկան ապրումների ֆոնի վրա է: Ամիրջանի կինը՝ Մարիամը, հրավիրում է լավագույն բժիշկներին, սակայն ոչինչ չի օգնում, և 7 ամիս պառկած մնալուց հետո Բ. Ամիրջանը կնքում է իր մահկանացուն՝ «կսկիծ պատճառելով ոչ միայն իր հարազատներին, այլև իր բազմաթիվ աշակերտներին և հարգողներին»¹⁷:

Ամփոփելով մեր ուսումնասիրությունը կարող ենք փաստել, որ իշխանուհի Մ. Թումանյանի հուշագիրը Բեգլար Ամիրջանի մասին մեզ հնարավորություն է ընձեռում ժամանակակցի աչքերով հետևել երգչի ապրած կյանքին: Բ.Ամիրջանի կյանքի և գործունեության մասին Մ.Թումանյանի մեջբերումներն ու անձնական հիշողությունները ևս մեկ անգամ ապացուցում են, որ Բ.Ամիրջանն արժանի էր իրեն ուղղված բոլոր գովեստի խոսքերին և չղադարող ծափահարություններին: Նա իր ամբողջ կյանքն ապրել է ազնիվ և չի մոռացել իրեն արված ոչ մի լավություն: Առիթը բաց չի թողել ներկայացնելու հայ կոմպոզիտորների ստեղծագործություններն ու հայերեն երգերը:

¹⁶ Տե՛ս ԳԱԹ, երաժշտական բաժին, Բ.Ամիրջանի ֆ., Իմ կենսագրությունս, N 1(ա,բ,գ):

¹⁷ Տե՛ս ԳԱԹ, երաժշտական բաժին, Բ.Ամիրջանի ֆ., Մ. Թումանյանի հուշերը Ամիրջանի մասին, N 27: